

भ्वादिगण की धातुओं के रूप

रचना :- परस्मैपद में धातुओं से तिप् (ति) आदि प्रत्यय आते हैं।

1. इगन्त धातुओं में आगम प्रत्यय से पूर्व शप् (अ) आ जाने पर गुम्, अव् आदेश हो जाते हैं। जैसे :-

धातु	प्रत्यय	आगम-प्रत्यय	गुण	अव्आदेश	रूप
भू	भू × ति	भू + अ + ति	भो + अ + ति	भव् + अ + ति	भवति

2. हलन्त धातुओं से प्रत्यय एवम् आगम प्रत्यय में संयोग होता है। जैसे :-

धातु	प्रत्यय	आगम-प्रत्यय	संयोग	रूप
पठ्	पठ् + ति	पठ् + अ + ति	पठति	पठति

3. ह्रस्व “इक्” है उपधा में जिन धातुओं के उनकों गुण हो जाता है। जैसे :-

धातु	प्रत्यय	आगम-प्रत्यय	गुण	रूप
बुध्	बुध् + ति	बुध् + अ + ति	बोध् + अ + ति	बोधति

परस्मैपदी धातुओं के रूप

भू (होना)

[लट्] लकार

प्र० पु०	भवति	भवतः	भवन्ति
म० पु०	भवसि	भवथः	भवथ
उ० पु०	भवामि	भवावः	भवामः

[लोट्] (लकार)

प्र० पु०	भवतु-भवतातु	भवताम्	भवन्तु
म० पु०	भव, भवतात	भवतम्	भवत
उ० पु०	भवान	भवाव	भवाम

[लृट्] (लकार)

प्र० पु०	एकव०	द्विव०	बहुव०
प्र० पु०	भविष्यति	भविष्यतः	भविष्यन्ति
म० पु०	भविष्यसि	भविष्यथः	भविष्यथ
उ० पु०	भविष्यामि	भविष्यावः	भविष्यामः

[लङ्] (लकार)

प्र० पु०	अभवत्	अभवताम्	अभवन्
म० पु०	अभवः	अभवतम्	अभवत
उ० पु०	अभवम्	अभवाव	अभवाम

[विधि-लिङ्] = [लङ्] (लकार)

प्र० पु०	भवेत्	भवेताम्	भवेयुः
म० पु०	भवेः	भवेतम्	भवेत
उ० पु०	भवेयम्	भवेव	भवेम

गम् (गच्छ) = जाना

[लट्] लकार

गच्छति	गच्छतः	गच्छन्ति
गच्छसि	गच्छथः	गच्छथ
गच्छामि	गच्छावः	गच्छामः

[लोट्] (लकार)

गच्छतु-तात्	गच्छताम्	गच्छन्तु
गच्छ-गच्छतात	गच्छतम्	गच्छत
गच्छानि	गच्छाव	गच्छाम

[लृट्] (लकार)

एकव०	द्विव०	बहुव०
गमिष्यति	गमिष्यतः	गमिष्यन्ति
गमिष्यसि	गमिष्यथः	गमिष्यथ
गमिष्यामि	गमिष्यावः	गमिष्यामः

[लङ्] (लकार)

अगच्छत्	अगच्छताम्	अगच्छन्
अगच्छः	अगच्छतम्	अगच्छत
अगच्छम्	अगच्छाव	अगच्छाम

[विधि-लिङ्] = (लकार)

गच्छेत्	गच्छेताम्	गच्छेयुः
गच्छेः	गच्छेतम्	गच्छेत
गच्छेयम्	गच्छेव	गच्छेम

स्था (तिष्ठ) ठहरना

(लट्)

एक व०	द्विव०	बहु व०
प्र० पु० तिष्ठति	तिष्ठतः	तिष्ठन्ति
म० पु० तिष्ठसि	तिष्ठथः	तिष्ठथ
उ० पु० तिष्ठामि	तिष्ठावः	तिष्ठामः

[लोट्]

एक व०	द्विव०	बहु व०
प्र० पु० तिष्ठतु-तात्	तिष्ठताम्	तिष्ठन्तु
म० पु० तिष्ठ-तात्	तिष्ठतम्	तिष्ठत
उ० पु० तिष्ठानि	तिष्ठाव	तिष्ठाम

[लृट्]

एक व०	द्विव०	बहु व०
प्र० पु० स्थास्यति	स्थास्यतः	स्थास्यन्ति
म० पु० स्थास्यसि	स्थास्यथः	स्थास्यथ
उ० पु० स्थास्यमि	स्थास्यावः	स्थास्यामः

[लङ्]

एक व०	द्विव०	बहु व०
प्र० पु० अतिष्ठत्	अतिष्ठताम्	अतिष्ठन्
म० पु० अतिष्ठः	अतिष्ठतम्	अतिष्ठत
उ० पु० अतिष्ठम्	अतिष्ठाव	अतिष्ठाम

[विधिलिङ्]

एक व०	द्विव०	बहु व०
प्र० पु० तिष्ठेत्	तिष्ठेताम्	तिष्ठेयुः
म० पु० तिष्ठेः	तिष्ठेतम्	तिष्ठेत
उ० पु० तिष्ठेयम्	तिष्ठेव	तिष्ठेम

पा = पानी दृश (पश्य्) = देखना

[लट्]

एक व०	द्विव०	बहु व०
प्र० पु० पिबति	पिबतः	पिबन्ति
म० पु० पिबसि	पिबथः	पिबथ
उ० पु० पिबामि	पिबावः	पिबामः

[लोट्]

एक व०	द्विव०	बहु व०
प्र० पु० पिबतु-तात्	पिबताम्	पिबन्तु
म० पु० पिब-तात्	पिबतम्	पिबत
उ० पु० पिबानि	पिबाव	पिबाम

[लृट्]

एक व०	द्विव०	बहु व०
प्र० पु० पास्यति	पास्यतः	पास्यन्ति
म० पु० पास्यसि	पास्यथः	पास्यथ
उ० पु० पास्यमि	पास्यावः	पास्यामः

घ्रा (जिघ्र) सूँघना

(लट्)

एक व०	द्विव०	बहु व०
प्र० पु० जिघ्रति	जिघ्रतः	जिघ्रन्ति
म० पु० जिघ्रसि	जिघ्रथः	जिघ्रथ
उ० पु० जिघ्रामि	जिघ्रावः	जिघ्रामः

[लोट्]

एक व०	द्विव०	बहु व०
प्र० पु० जिघ्रतु-तात्	जिघ्रताम्	जिघ्रन्तु
म० पु० जिघ्र-तात्	जिघ्रतम्	जिघ्रत
उ० पु० जिघ्रानि	जिघ्राव	जिघ्राम

[लृट्]

एक व०	द्विव०	बहु व०
प्र० पु० घ्रास्यति	घ्रास्यतः	घ्रास्यन्ति
म० पु० घ्रास्यसि	घ्रास्यथः	घ्रास्यथ
उ० पु० घ्रास्यमि	घ्रास्यावः	घ्रास्यामः

[लङ्]

एक व०	द्विव०	बहु व०
प्र० पु० अजिघ्रत्	अजिघ्रताम्	अजिघ्रन्
म० पु० अजिघ्रः	अजिघ्रतम्	अजिघ्रत
उ० पु० अजिघ्रम्	अजिघ्राव	अजिघ्राम

[विधिलिङ्]

एक व०	द्विव०	बहु व०
प्र० पु० जिघ्रेत्	जिघ्रेताम्	जिघ्रेयुः
म० पु० जिघ्रेः	जिघ्रेतम्	जिघ्रेत
उ० पु० जिघ्रेयम्	जिघ्रेव	जिघ्रेम

[लट्]

एक व०	द्विव०	बहु व०
प्र० पु० पश्यति	पश्यतः	पश्यन्ति
म० पु० पश्यसि	पश्यथः	पश्यथ
उ० पु० पश्यामि	पश्यावः	पश्यामः

[लोट्]

एक व०	द्विव०	बहु व०
प्र० पु० पश्यतु-तात्	पश्यताम्	पश्यन्तु
म० पु० पश्य-तात्	पश्यतम्	पश्यत
उ० पु० पश्यानि	पश्याव	पश्याम

[लृट्]

एक व०	द्विव०	बहु व०
प्र० पु० द्रक्ष्यति	द्रक्ष्यतः	द्रक्ष्यन्ति
म० पु० द्रक्ष्यसि	द्रक्ष्यथः	द्रक्ष्यथ
उ० पु० द्रक्ष्यामि	द्रक्ष्यावः	द्रक्ष्यामः

(लृट्)

प्र० पु०	अपिबत्	अपिबताम्	अपिबन्
म० पु०	अपिबः	अपिबतम्	अपिबत
उ० पु०	अपिबम्	अपिबाव	अपिबाम

[विधिलङ्]

प्र० पु०	एक व०	द्विव०	बहु व०
म० पु०	पिबेत्	पिबेताम्	पिबेयुः
उ० पु०	पिबेः	पिबेत्	पिबेत्
	पिबेयम्	पिबेव	पिबेम

अनुरूप

धातु	अर्थ	लट्	लोट्	लृट्	लङ्	विधिलङ्
अट्	घूमना	अटति	अटतु-तात्	अटिष्यति	आटत्	अटेत्
अर्च	पूजना	अर्चति	अर्चतु-तात्	अर्चिष्यति	आर्चत्	अर्चेत्
अर्ज	कमाना	अर्जति	अर्जतु-तात्	अर्जिष्यति	आर्जत्	अर्जेत्
ईर्ष्य	ईर्ष्या करना	ईर्ष्यति	ईर्ष्यतु-तात्	ईर्ष्यिष्यति	एर्ष्यत्	ईर्ष्येत्
कूज्	चहचहाना-कूजन	कूजति	कूजतु-तात्	कूजिष्यति	अकूजत्	कूजेत्
कृष्	खींचना	कर्षति	कर्षतु	कर्ष्यति	अकर्षत्	कर्षेत्
क्रन्द्	चिल्लाना	क्रन्दति	क्रन्दतु	क्रन्दिष्यति	अक्रन्दत्	क्रन्देत्
क्रीड्	खेलना	क्रीडति	क्रीडतु	क्रीडिष्यति	अक्रीडत्	क्रीडेत्
क्रीड्	खेलना	क्रीडति	क्रीजतु	क्रीडिष्यति	अक्रीडत्	क्रीडेत्
खाद्	खाना	खादति	खादतु	खादिष्यति	अखादत्	खादेत्
गर्ज्	गर्जना	गर्जति	गर्जतु	गर्जिष्यति	अगर्जत्	गर्जेत्
गै	गाना	गायति	गायतु	गास्यति	अगायत्	गायेत्
चल्	चलना	चलति	चलतु	चलिष्यति	अचलत्	चलेत्
जप	जपना	जपति	जपतु	जपिष्यति	अजपत्	जपेत्
जल्प्	बकवास करना	जल्पति	जल्पतु	जल्पिष्यति	अजल्पत्	जल्पेत्
जीत्	जीना	जीवति	जीवतु	जीविष्यति	अजीवत्	जीवेत्
ज्वल्	जलना	ज्वलिती	ज्वलतु	ज्वलिष्यति	अज्वलत्	ज्वलेत्
तप्	तपना	तपति	तपतु	तपस्यति	अतपत्	तपेत्
तृ	तैरना	तरति	तरतु	तरिष्यति	अतरत्	तरेत्
त्यज्	छोड़ना	त्यजति	त्यजतु	त्यक्ष्यति	अत्यजत्	त्यजेत्
दह्	जलना	दहति	दहतु	धक्ष्यति	अदहत्	दहेत्
दा	देना	यच्छति	यच्छतु	दास्यति	अयच्छत्	यच्छेत्
नम्	झुकना-नमस्कार करना	नमति	नमतु	नंस्यति	अनमत्	नमेत्
निन्द	निन्दा करना	निन्दति	निन्दतु	निन्दिष्यति	अनिन्दत्	निन्देत्
पत्	गिरना	पतति	पततु	पतिष्यति	अपतत्	पतेत्
मूर्च्छ	बेहोश होना	मूर्च्छति	मूर्च्छतु	मूर्च्छिष्यति	अमूर्च्छत्	मूर्च्छेत्

(लृट्)

अपश्यत्	अपश्यताम्	अपश्यन्
अपश्यः	अपश्यतम्	अपश्यत
अपश्यम्	अपश्याव	अपश्याम

[विधिलङ्]

एक व०	द्विव०	बहु व०
पश्येत्	पश्येताम्	पश्येयुः
पश्येः	पश्येत्	पश्येत्
पश्येयम्	पश्येव	पश्येव

रक्ष्	रक्षा करना	रक्षति	रक्षतु	रक्षिष्यति	अरक्षत्	रक्षेत्
रट्	रटना	रटति	रटतु	रटिष्यति	अरटत्	रटेत्
रह्	उगना	रोहति	रोहतु	रोहिष्यति	अरोहत्	रोहेत्
वद्	बोलना	बदति	वदतु	वदिष्यति	अवदत्	वदेत्
वस्	रहना	वसति	वसतु	वत्स्यति	अवसत्	वसेत्
वृष्	बरसना	वर्षति	वर्षतु	वर्षिष्यति	अवर्षत्	वर्षेत्
व्रज्	जानना	व्रजति	व्रजतु	व्रजिष्यति	अव्रजत्	व्रजेत्
सीद्	दुःखी होना	सीदति	सीदतु	सत्स्यति	असीदत्	सीदेत्
शुच्	शोक करना	शोचति	शोचतु	शोचिष्यति	अशोचत्	शोचेत्
ष्ठीव्	थूकना	ष्ठीवति	ष्ठीवतु	ष्ठीविष्यति	अष्ठीवत्	ष्ठीवेत्
सु	चूना	सवति	स्रवतु	स्रोष्यति	असवत्	स्रवेत्
हस्	हंसना	हसति	हसतु	हसिष्यति	अहसत्	हसेत्

उपसर्ग धातुओं से पूर्व में लगाकर सन्धि कर दी जाती है, रूप होता है :- विहसति, आहसत्, आगच्छत्, संगच्छति इत्यादि।

इन धातुओं के शेष रूप स्वयं विद्यार्थी लिख कर याद करें। अर्थ ज्ञान - अपेक्षित है।

आत्मनेपदी धातुओं के रूप

["एध्]-बढ़ना

[लट्]

एक व०

द्विव०

बहु व०

एधते

एधेते

एधन्ते

एधसे

एधेथे

एधध्वे

एधे

एधावहे

एधामहे

[लोट्]

एक व०

द्विव०

बहु व०

एधताम्

एधेताम्

एधन्ताम्

एधस्व

एधेथाम्

एधध्वम्

एधै

एधावहै

एधामहै

[लृट्]

एधिष्यते

एधिष्येते

एधिष्यन्ते

एधिष्यसे

एधिष्येथे

एधिष्यध्वे

एधिष्ये

एधिष्यावहे

एधिष्यामहे

[लङ्]

एधत्

एधेताम्

एधन्त

एधथाः

एधेथाम्

एधध्वम्

एधे

एधावहि

एधामहि

[विधिलिङ्]

एधेते

एधेयाताम्

एधेरन्

[वृत् (वर्त्)]-होना

[लट्]

एक व०

द्विव०

बहु व०

वर्तते

वर्तेते

वर्तन्ते

वर्तसे

वर्तेथे

वर्तध्वे

वर्ते

वर्तावहे

वर्तामहे

[लोट्]

एक व०

द्विव०

बहु व०

वर्तताम्

वर्तेताम्

वर्तेन्ताम्

वर्तस्व

वर्तेथाम्

वर्तध्वम्

वर्तै

वर्तावहै

वर्तामहै

[लृट्]

वर्तिष्यते

वर्तिष्येते

वर्तिष्यन्ते

वर्तिष्यसे

वर्तिष्येथे

वर्तिष्यध्वे

वर्तिष्ये

वर्तिष्यावहे

वर्तिष्यामहे

[लङ्]

अवर्तत्

अवर्तेताम्

अवर्तन्त

अवर्तथाः

अवर्तेथाम्

अवर्तध्वम्

अवर्ते

अवर्तावहि

अवर्तामहि

[विधिलिङ्]

वर्तेत

वर्तेयाताम्

वर्तेरन्

प्र० पु०

म० पु०

उ० पु०

प्र० पु०

म० पु०

उ० पु०

प्र० पु०

म० पु०

उ० पु०

प्र० पु०

म० पु०

उ० पु०

प्र० पु०

म० पु०	एधेथाः	एधेयाथाम्	एधेध्वम्	वर्तेथाः	वर्तेयाथाम्	वर्तेध्वम्
उ० पु०	एध्य	एधेवहि	एधेमहि	वर्तेय	वर्तेवहि	वर्तेमहि

अनुरूप धातु के रूप

धातु	अर्थ	लट्	लोट्	लृट्	लङ्	विधिलिङ्
ईह	चाहना	इहते	ईहताम्	ईहिष्यते	एहत	ईहेत
एज	कांपना	एजते	एजताम्	एजिष्यते	एजत	एजेत
गाह्	नहाना	गाहते	गाहताम्	गाहिष्यते	अगाहत	गाहेत
भिक्ष्	मांगना	भिक्षते	भिक्षाताम्	भिक्षिष्यते	अभिक्षत	भिक्षेत
भास्	चमकना	भासते	भासताम्	भासिष्यते	अभासत	भासेत
यत्	यत्न करना	यतते	यतताम्	यतिष्यते	अयतत	यतेत
आ-रभ्	आरम्भ करना	आरभते	आरभताम्	आरभिष्यते	आरभत	आरभेत
रम्	रमण-करना	रमते	रमताम्	रमस्यते	अरमत	रमेत
रुच्	रुचना	रोचते	रीचताम्	रीचिष्यते	अरोचत	रोचेत
वेप्	काँपना	वेपते	वेपताम्	वेपिष्यते	अवेपत	वेपेत
लभ्	प्राप्त करना	लभते	लभताम्	लप्स्यते	अलभत	लभेत
शिक्ष्	सीखना	शिक्षते	शिक्षताम्	शिक्षिष्यते	अशिक्षत	शिक्षेत
शुभ	शोभा पाना	शोभते	शोभताम्	शोभिष्यते	अशोभत	शोभेत
सह्	सहन करना	सहते	सहताम्	सहिष्यते	असहत	सहेत
सेव्	सेवा करना	सेवते	सेवताम्	सेविष्यते	असेवत	सेवेत
मुद्	प्रसन्न करना	मोदते	मोदताम्	मोदिष्यते	अमोदत	मोदेत

उभयपदी धातुओं के रूप

धातु	अर्थ	लट्	लोट्	लृट्	लङ्	विधिलिङ्
खन्	खोदना	खनति-ते	खनतु-ताम्	खनिष्यति-ते	अखनत्-त	खनेत्-त
धृ	धारण करना	धरति-ते	धरतु-ताम्	धरिष्यति-ते	अधरत्-त	धरेत्-त
नी (नय्)	ले जाना	नयति-ते	नयतु-ताम्	नेष्यति-ते	अनयत्-त	नयेत्-त
पच्	पकाना	पचति-त	पचतु-ताम्	पक्ष्यति-ते	अपचत्-त	पचेत्-त
बुध्	जानना	बोधति-ते	बोधतु-ताम्	बोधिष्यति-ते	अबोधत्-त	बोधेत्-त
त						
भज्	भजना	भरति-ते	भजतु-ताम्	भक्षयति-ते	अभजत्-त	भजेत्-त
भृ	भरना	भरति-ते	भरतु-ताम्	भरिष्यति-ते	अभरत्-त	भरेत्-त
यज्	यज्ञ करना	यजति-ते	यजतु-ताम्	यचिष्यति-ते	अयजत्-त	यजेत्-त
याच्	माँगना	याचति-ते	याचतु-ताम्	याचिष्यति-ते	अयाचत्-त	याचेत्-त
त						
वप्	बोना	वपति-ते	वपतु-ताम्	वप्स्यति-ते	अवपत्-त	वपेत्-त
वह्	उठाना	वहति-ते	वहतु-ताम्	वक्ष्यति-ते	अवहत्-त	वहेत्-त
वे-(वय्)	बुनना	वयति-ते	वयतु-ताम्	वास्यति-ते	अवयत्-त	वयेत्-त
हे (हेय्)	बुलाना	हयति-ते	हयतु-ताम्	ह्रस्यति-ते	अहयत्-त	हयेत्-त
ह (हर्)	हरना	हरति-ते	हरतु-ताम्	हरिष्यति-ते	अहरत्-त	हरेत्-त